

O ABSENCII ROVNOCENNÉHO DIALÓGU AKO O JEDNEJ Z PRÍČIN DEFICITU TOLERANCIE

Jedným z hlavných cieľov integračných a globalizačných procesov (viac alebo menej uvedomovaným či deklarovaným) je naplnenie určitej predstavy jednotného spoločenského systému ľudstva. Tento zložitý proces, doteraz nedostatočne pojmovno uchopený, je reflektovaný v rôznych rovinách - ako integrácia a globalizácia ekonomická, technologická, politická, informačná, kultúrna, hodnotová... Pri pohľade na súčasné globalizačné procesy je evidentné, že ich povaha je primárne určovaná globalizáciou ekonomických procesov podľa vzoru krajín euroatlantického priestoru.

Každé ľudské spoločenstvo, vrátane „národov bez písma“, nachádzalo a rozvíjalo vlastnú formu vysvetlenia vzniku sveta a jeho štruktúry, podstaty človeka, všeobecných noriem správneho (morálneho) či nesprávneho správania, reagovalo a usilovalo o uchopenie všetkého, čo sa dostávalo jeho „horizontu očí a rúk“ (dôkazom toho je zachované historické dedičstvo v podobe mýtov národov z najrôznejších civilizačných okruhov). Prežitie ich nositeľov v konkrétnych podmienkach bolo hlavným verifikátorom správnosti týchto konštrukcií a zároveň garanciou pre udržanie kvality života pre budúce generácie - nositeľov tejto tradície v prípade identifikácie sa s historickým dedičstvom a skúsenosťou predkov. "Blahobyť", životné štandardy a étos mali vždy konkrétnu časopriestorovú podobu, a iba vo výnimočných prípadoch boli uzatvorené (chránené) pre vonkajšími vplyvmi a autochtónne. Z histórie je všeobecne známe, že cez tovarové vzťahy sa jednotlivé spoločenstvá otvárali, navzájom zviditeľňovali svoje životné hodnoty a potreby. Tovarová výmena a trh neboli iba o predmetoch potreby - boli aj priestorom styku hodnotových systémov a entít rôznych kultúrnych spoločenstiev. V tomto priestore dochádzalo k vzájomnému poznávaniu a hodnoteniu artefaktov, potrieb a hodnôt, čo prirodzeným spôsobom prerastalo do vzájomnej akceptácie účastníkov "tovarového dialógu". Nezriedka dochádzalo k preberaniu hodnôt a noriem toho druhého (v pôvodnej či modifikovanej podobe), pretože sa „vyhodnotili“ ako efektívnejšie a rezultatívnejšie pri uspokojovaní potrieb (materiálnych či duchovných). Príkladom môžu byť starí Gréci, ktorých Nietzsche obdivoval za ich umenie účinne sa učiť, pričom nie pre učenecké poznanie, ale pre život. Gréci „nasávali do seba všetko vzdelanie, ktoré žilo u iných národov. Práve preto došli tak ďaleko, pretože pokračovali v hode oštepom z toho miesta, kde ho iný národ nechal ležať.“¹ „Na iných miestach mali kontakty s normatívno-hodnotovými systémami a "vymoženosťami" nesúmerateľných kultúr fatálne dôsledky. Ten istý Nietzsche v *Radostnej vede* kladie otázku a zároveň na ňu odpovedá: „Čo teraz preberajú domorodé kmene od Európanov najskôr? Pálenku a kresťanstvo, európske narkotiká. - A na čo najrýchlejšie hynú? - Na európske narkotiká.“²

K.Lorenz hovoril o ohrození a zániku kultúr a jej nositeľov aj v prípadoch, kedy kontakty boli vedené humánnymi (v poňatí Európana) pohnútkami. "Keď prídete ako lekár, zdravotná sestra alebo pracovník nejakej organizácie na pomoc rozvojovým krajinám, musíte už z púhej ľudskej slušnosti pomáhať znižovať ľudskú úmrtnosť". No tento "zásah do populácie prírodných národov nemusí byť jednoznačne pozitívny a môže naopak viesť k veľkým problémom. Pre kmene, ktoré žijú v púštnych oblastiach, je enormná detská úmrtnosť úplne prirodzená. Keby prežilo veľa detí, boli by starosti celej komunity ešte väčšie, pretože pôda a voda by nestačili pre ich potrebu. Tieto prírodné národy prežili celkom dobre dlhé historické obdobie bez našej pomoci..."³

V podstate všetky kultúrne spoločenstvá tejto planéty sa už v minulosti dostali do styku s európskymi (predovšetkým okcidentálnymi) hodnotami, normami, artefaktmi, technológiami. V prípade, že kultúry tento kontakt prežili a pokračovali v určitých formách interakcií so západoeurópskou kultúrou, zákonite v nich (z dôvodu nesúmerateľnosti) dochádzalo k vnútornej (násilnej) transformácii, k zmene a prestavbe pôvodného systému hodnôt a vzorcov správania, k

¹ NIETZSCHE, F.: *Filosofievtragickémobdobi Řeků*. VOTOBIA, 1994, s. 10-11.

² NIETZSCHE, F.: *Radostná věda*. Praha 1992, s. 134.

³ MÜNDL, K.: *Zachraňme naději*. Rozhovory a Konradem Lorenzem. Praha, Panorama 1992, s.129,130.

prehodnoteniu kultúrnej identity a vzťahov k životnému prostrediu (ktoré doteraz boli dostatočné pre potreby prežitia), čo však neraz vyvolávalo a aj dnes vyvoláva nevôľu u časti populácie usilujúcej o vlastnú emancipáciu. V tejto súvislosti je na mieste otázka, akým spôsobom nasmerovať (v prípade že nejde o proces spontánny) procesy globalizácie a viesť dialóg akceptujúc pri tom spôsoby myslenia a správania ležiace v základoch rôznorodých kultúrnych entít. Táto otázka je o to naliehavejšia, keď vyhodnotenie doterajších efektov našej vzájomnej „spolupráce“, ktoré sa vytvárali a formovali v rámci nášho poňatia multikulturality, odhaľuje množstvo omylov, negatív a deformácií.

V rámci našej doterajšej akceptácie plurality sme očakávali, že v spoločne zdieľanom priestore vytvorené podmienky budú nielen umožňovať šíriť rôznorodé názory, ale že v rámci multikultúrneho verejného diskurzu bude dochádzať k otupovaniu najostrejších hrán a najradikálnejších pozícií. Tieto očakávania sa nenaplnili. Nepodarilo sa „vyspádovať“ pluralizmus kultúr cez ich relativizáciu k univerzálnym vzorcom konzumu a osvojeniu si západnej identity. V spoločnom priestore pluralitných spoločností sa vytvorili tzv. *paralelné* kultúry a majorita sa nestíha diviť – minority (domáce či odinakaďalí), ňou nakŕmené a zaodeté, nielen že odmietajú relativizovať svoje archetypy a tradičné hodnotové systémy, ale v prípade druhej a tretej generácie asimilovaných prisťahovalcov sa izolujú a segregujú a uzatvárajú do svojich zvykov. Žiadna integrácia kultúr, žiadne náznaky formovania spoločnej (európskej či celosvetovej) kultúry či prerastania a splyvania etnosov (národov a národností) do akéhosi planetárneho etnosu. Teroristické útoky v New Yorku, Washingtone, Londýne, Madride, Rusku, nárast radikalizmu (najčastejšie náboženského), nacionalizmu a intolerancie nám nastavili zrkadlo, ktoré nás núti prehodnotiť povahu nášho doterajšieho vedenia dialógu s inými kultúrami.

Ak nedostačujúci sa ukázal fakt, že relatívne dlhý čas iné kultúry preberali od západnej civilizácie techniku, oblečenie, jedlo, lekársku a zdravotnícku pomoc, ale aj zábavu a inštitúcie. Nenaplnili sa očakávania, ktoré sme s touto pomocou a angažovanosťou spájali. Zdá sa, že sme precenili úlohu ekonomického faktora v medzinárodných vzťahoch a nedocenili sme protirečivú povahu procesov globalizácie, pri ktorých na jednej strane dochádza k zintenzívneniu komunikácie medzi národmi a kultúrami v oblasti tovarovej výmeny a kumulácie spoločných prvkov (predovšetkým informačnej a technologickej povahy), no na strane druhej k vzniku napätia a konfliktov v dôsledku ekonomických, politických, ideologických, hodnotových odlišností a „nám“ alternujúcich priorít. Ako tohto času lídri usilovali sme o univerzalizáciu európskych foriem myslenia a spôsobu života, ktoré sme v rámci nášho *intra*kultúrneho diskurzu zredukovali k výrobe a spotrebe, t.j. akurát k materiálnym hodnotám a účelovej racionalite a jej zodpovedajúcemu konaniu. Naše odporúčania nasmerované na predstaviteľov iných kultúrnych okruhov vo veci potreby prehodnotenia ich hodnotových hierarchií, prípadne aspoň ich relativizácie, sme fundovali vlastnými „objavmi“ – svetu sme zvestovali, že dnešná spoločnosť je „spoločnosťou na konci tradície“, že „dejiny nemajú teleológiu“, že skutočnými a všeobecne akceptovateľnými (univerzálnymi) hodnotami sú ropa, plyn, urán, peniaze... Skúsenosť posledných dvoch desaťročí odhalila, že tento dialóg sme fakticky viedli sami so sebou. Poučením je snaha o nájdenie novej formy – teraz už interkultúrneho dialógu a inštrumentária jeho vedenia. Až história ukáže, či iniciatívy rozvíjané v tomto smere boli ďalšou slepou uličkou, alebo prínosom pre kvalitatívny posun vo vzájomnej kooperácii v podmienkach globalizujúceho a integrujúceho sa sveta.

Poučení nedávnou minulosťou vieme, akým by interkultúrny dialóg nemal byť:

- nemalby byť akurát označením pre novú spoločenskú konvenciu, ktorá nahradzujene úspešný projekt multikultúrnej formy diskurzu,
- nemal by byť späť s nejakým miestom – centrom (pre interkultúrny dialóg neexistuje žiadny archimedovský bod),
- nemal by mať podobu eklekticizmu rôznych kultúrnych tradícií, ktorý by akurát kládol vedľa seba v danom časopriestore koexistujúce a preto legitímne kultúrne variety,
- nemal by byť situáciou vynúteným politickým konštruktom,
- nemal by byť výsledkom romantického a naivného záujmu o mimoeurópske a „exotické“ kultúry,
- nemal by byť terapiou našich (rozumej európskych) boľáčiek - priestorom pre hľadanie, nachádzanie a kompenzovanie absentujúcich či nás deformujúcich prvkov transférom vhodných symbolov z iného kultúrneho prostredia.

Ontologickým východiskom pre interkultúrnu komunikáciu je fakt mnohosti a mnohorakosti presahov kultúrnych entít. Tieto reálne jestvujúce prieniky kultúr de facto zásadne podkopávali

modernú tendenciu upevňovania identít, ale zároveň odporujú postmodernej požiadavke na diferenciáciu.

O čo by mal interkultúrny dialóg usilovať, akým by mal (mohol) byť, pri dobrej vôli účastníkov diskurzu, jeho základný rámec:

- Pod pojmom „interkultúrny dialóg“ rozumieme myšlienkovú pozíciu, ktorá odhaľuje všetky aspirácie na *cultura perennis* a bude zabráňovať ich úsiliu o legitimizáciu výnimočnosti, absolútnosti, univerzálnosti. Tento dialóg odmieta ambície „elitných“ kultúr, náboženstiev či politických svetonázorov na vlastnú globalizáciu (univerzalizáciu). Diskurz o jednote ľudskej civilizácie nie je o hľadani spôsobilov a ciest unifikácie, ale o zadosťučinení požiadavkám umožňujúcich dosiahnutie jednoty na princípe rôznorodosti. Preto tento dialóg metodicky nepriviliguje žiadny pojmový a hodnotový systém, tradíciu, filozofiu, náboženstvo (výnimkou je transkultúrny formálny, technologický a prírodovedný pojmový aparát a vedecké inštrumentárium, ktoré vo všeobecnosti nie sú reflektované ako produkty interkultúrneho dialógu).

- Interkultúrny dialóg zdôrazňuje (vyzdvihuje) pluralizmus, no zároveň nedekonstruuje pojmy pravdy, kultúry, náboženstva, hodnoty. Principiálne neodmieta ani relativizmus, pretože vo svete ako „ríše slobody“ a „veľkej dedine“ s otvorenými dverami (možnosťami), vo svete, v ktorom „čas nemá čas“, sa objektívne vytvárajú podmienky pre relativizáciu kultúrnych axiém. V podmienkach interkultúrneho dialógu nie je možné za každú cenu postulovať princíp zachovania kultúrnej diverzity. Kultúrna identita a tradície trvajú dovtedy, dokedy žijú ich reálni nositelia, t.j. pokiaľ vytvárajú priestor pre uspokojovanie ich aktuálnych materiálnych a duchovných potrieb a vlastnú sebaidentifikáciu.

- Interkultúrny dialóg indikuje konflikty vznikajúce v dôsledku ignorovania či potláčania „mimokultúrnych“ fenoménov z nieeurópskych civilizačných okruhov. Predovšetkým prostredníctvom komparatistiky (pretože interkultúrny dialóg sa nevyhne komparácii) pri nachádzaní a identifikovaní kultúrnych, hodnotových, náboženských, filozofických fenoménov, ktoré sú principiálne (radikálne) odlišné a tých, ktoré sú akurát rôzne, sa vytvárajú podmienky pre možnosť vzájomného rešpektu a tolerancie pri vedení dialógu (je však otázne po akú mieru môže dôjsť tolerovanie v prípade principiálnych odlišností, kde naše pokrytectvo má neraz podobu „dvojakeho metra“!).

- Interkultúrny dialóg by mal byť vnímaný nie ako nová forma európskeho osvietenstva, ale ako priestor pre emancipáciu nieeurópskych kultúr, priestor, v ktorom môžu prehovoriť (dať o sebe vedieť) iné rasy, národy a kultúry svojim jazykom. Niekedy s nevôľou prijímame, že sme sa stali objektom (predmetom) interpretácie iných a že naše chápanie sveta a spôsob nášho myslenia prestávajú fungovať a podobe apriórnych a všeobecne záväzných metód. Musíme akceptovať, že účastníci interkultúrneho diskurzu (a týka sa to aj nás) vstupujú do dialógu z rôznych intrakultúrnych pozícií, ktoré nemusia byť reprezentáciou dominantných nálad, postojov a hodnotových systémov konkrétneho kultúrneho spoločenstva. Forma interkultúrneho dialógu je ovplyvnená povahou vnútorného, intrakultúrneho diskurzu, ktorý je pluralitný a protirečivý. Preto aj v našom priestore sme konfrontovaní s filozofickými, teoretickými, politickými či nábožensko-etickými konceptmi, ktoré interkulturalitu spájajú s obavami zo straty kreditu eurocentrickej perspektívy sveta. Neprijatie našej „hry“ na pluralizmus a toleranciu robí mnohých z nás nositeľmi skepticizmu a šíriteľmi neistoty a pochybností, resp. vytvára priestor pre našu vlastnú radikalizáciu a politiku izolacionizmu.

Nemyslíme si, že procesy globalizácie privedú k vzniku globálnej kultúry v podobe monokultúrneho a univerzálneho systému hodnôt, spôsobu myslenia a konania, predstáv ... Uvedené však neprotirečí nášmu presvedčeniu o existencii nie možných, ale reálnych a významných kultúrnych prienikov (prvkov invariantnej povahy), umožňujúcich zmysluplný a rovnocenný polyológ tak nevyhnutný pre zvládnutie súčasných globálnych civilizačných problémov a výziev. Vzájomné odmietnutie legitímnosti hodnotových systémov a kultúrnych prienikov *ad hoc* bude dostatočným dôvodom, aby sa na základe vlastných fundamentov začali stavať múry a šíriť rasizmus, šovinizmus, xenofóbia, izolacionizmus a ich excesy. Vyhnúť sa Huntingtonovmu scenáru nevyhnutného konfliktu civilizácií predpokladá cieľavedomé hľadanie a nájdenie minimálneho súboru hodnôt, princípov a noriem, ktorý by bol akceptovateľný ak nie všetkými kultúrnymi spoločenstvami, tak aspoň ich väčšinou a to bez ohľadu na svetonázorovú, náboženskú, ideologickú pozíciu a sociálne postavenie a zadefinovanie životne dôležitých tém významných pre prežitie dnešnej a budúcich generácií bez ohľadu na ich kultúrnu identitu.

LITERATÚRA

- GBÚROVÁ, M.: Európska integrácia a národná identita. In: *Formovanie európskej občianskej spoločnosti*. (ed.M.Gbúrová). Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, 2005, s.55-63.
- GIDDENS, A.: *Unikajúci svet*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2000.
- LAČNÝ, M.: Kultúra a hodnoty. In: *Acta culturologica* č.13, Bratislava: FiF UK, 2005, s. 85-94.
- LIPOVETSKY, G.: *Soumrak povinnosti*. Praha: PROSTOR, 1999.
- MATTOVÁ, I.: *Globalizácia*. Prešov: NITECH, s.r.o., 2003.
- MELKUSOVÁ, H.: Globalizácia a ideológia konzumu. In: *Ideológie na prahu III.tisícročia*. Prešov: FF PU, 2001, s.75-83.
- MÚNDL, K.: *Zachraňme nádeje*. Rozhovory a Konradem Lorenzem. Praha: Panorama 1992.
- NIETZSCHE, F.: *Filosofie v tragickém období Řeků*. VOTOBIA, 1994.
- NIETZSCHE, F.: *Radostná věda*. Praha 1992.
- VONTOBEL, H.: *Člověk ako meradlo hodnôt*. SPRINT – Vfra Bratislava, 2005.

Štúdia je čiastkovým výstupom riešenia grantovej úlohy VEGA č. 1/0523/12 Idea tolerancie - jej multikultúrne východiská, dimenzie, limity a ich interdisciplinárne (filozofické, teologické a politologické) reflexie.